WSTĘP

Życie to sztuka podejmowania decyzji. To współczesne, proste powiedzenie wyraża głęboką prawdę, gdyż człowiek nieustannie jest stawiany przed wyborami. Ich skutki są zarówno jednorazowe, jak i długofalowe. Nauka od wieków interesuje się tym, jakie decyzje podejmują ludzie. Badacze różnych dziedzin koncentrują się na okolicznościach podejmowania decyzji, na samym momencie jej podjęcia i na jej konsekwencjach. Jedną z istotnych dziedzin nauki dotyczącą podejmowania decyzji jest ekonomia, która bada zachowania ludzi oraz zachodzące między nimi interakcje w procesie gospodarowania w warunkach ograniczoności zasobów.

W rzeczywistości gospodarczej nie ma podmiotów, które nie mierzą się z podejmowaniem decyzji. Gdy decyzje są podejmowane przez podmioty gospodarcze, dochodzi do przepływu pieniądza, a nauka ekonomii zajmuje się analizą przyczyn i skutków przepływu pieniądza między podmiotami gospodarczymi. Jednak do podjęcia decyzji niezbędna jest informacja. Decyzja to świadomy, nielosowy wybór jednego z rozpoznawanych i uznanych za możliwe wariantów przyszłego działania (Koźmiński, 2002, s. 102). Tym samym decydent musi rozpoznawać, jakie ma możliwości wyboru. W działalności gospodarczej podejmowane są różne decyzje. Zainteresowanie autora dotyczy decyzji związanych z finansami, a zatem dotyczących przepływu pieniądza. W szczególności autor chciałby zwrócić uwagę na przygotowanie i analizę informacji finansowych na potrzeby podejmowania takich decyzji, które są związane ze sprawozdawczością finansową podmiotów gospodarczych.

Sprawozdania finansowe są integralną częścią rachunkowości. Są one syntetyczną, dobrze ustrukturyzowaną reprezentacją, w wyrażeniu pieniężnym, zdarzeń wpływających na przedsiębiorstwo i transakcji przez nie podejmowanych w celu przekazywania informacji finansowych w układach, strukturze i relacjach odpowiadających potrzebom szerokiego kręgu użytkowników (Jarugowa i Walińska, 1997, s. 12). Sprawozdawczość finansowa jako subsystem rachunkowości pełni funkcję informacyjną, związaną właśnie z dostarczaniem odbiorcom wewnętrznym bądź zewnętrznym informacji istotnych do podejmowania decyzji w procesie decyzyjnym. Rola

rachunkowości, a zwłaszcza sprawozdawczości finansowej w funkcjonowaniu podmiotów gospodarczych jest zatem nie do przecenienia.

Należy jednak zwrócić uwagę, że ważnym elementem w podejmowaniu decyzji jest znajomość barier ograniczających ich podejmowanie. W literaturze bariery te dzieli się na dwie grupy: subiektywne (związane z osobami decydentów) oraz obiektywne (wynikające z warunków funkcjonowania podmiotu) (Jakubowska, 2008, s. 66). Wśród barier obiektywnych można wskazać m.in. uwarunkowania prawne. Prawo to z jednej strony zespół norm wydanych lub usankcjonowanych przez państwo i zagwarantowanych przymusem państwowym, ale z drugiej to obszar działań człowieka, który jest przedmiotem badań naukowych. Nauka prawa zajmuje się badaniem reguł określających pożądane zachowanie człowieka. Tym samym określone rozwiązania zawarte w prawie mogą zarówno zachęcać do podejmowania określonych decyzji, jak i zniechęcać do podejmowania innych decyzji. Warto wskazać, że porządek organizowany prawnie stanowi rozwiązanie bardziej efektywne od porządku organizowanego prywatnie (Stroiński, 2008, s. 489). Oznacza to, że pełna swoboda decyzji i działań wprowadzałaby chaos. Dlatego społeczeństwa, określając zespół praw i obowiązków każdej jednostki, ograniczenia w swobodzie podejmowania decyzji i działań, są ukierunkowane na ochronę dóbr istotnych z punktu widzenia tego społeczeństwa.

Prawo nie ominęło również rachunkowości, dla której unormowano m.in. sposób prowadzenia ksiąg rachunkowych i sporządzania sprawozdań finansowych. Regulacje mają na celu ochronę dobra istotnego ze społecznego punktu widzenia, jakim jest bezpieczeństwo obrotu gospodarczego. Tym samym bliska autorowi rachunkowość, wraz z całym bogactwem teoretycznych rozwiązań w zakresie ujmowania, wyceny i prezentacji zdarzeń gospodarczych w księgach rachunkowych oraz w sprawozdaniu finansowym, została ograniczona przez regulacje prawne. Autor zainteresował się sposobem ujęcia rachunkowości w prawie bilansowym[1]. Powstało pytanie: czy kierunek obrany w prawie bilansowym pozwala na dostarczenie użytkownikom sprawozdań finansowych użytecznych informacji do podejmowania decyzji gospodarczych oraz czy skutecznie chroni dobro społeczne w postaci bezpieczeństwa obrotu gospodarczego?

Szczególną uwagę autora zwróciły publikacje dotyczące aktualnej jakości prawa w Polsce. W tym miejscu należy zaznaczyć, że zdaniem Sitek (2017, s. 146): „Prawo, przepisy prawa czy system prawa są produktem, a więc wytworem pracy umysłowej człowieka indywidualnego lub zbioro-

[1] Sposób rozumienia przez autora pojęć regulacje rachunkowości i prawo bilansowe są przedmiotem pierwszego rozdziału.

wości do tego uprawnionej. Są produktem wtórnym, a jego eksploatacja wiąże się przede wszystkim z aksjologią. Stąd o prawie jako systemie lub o konkretnym przepisie prawa mówi się, że są niedobre, niesprawiedliwe, niesłuszne, krzywdzące albo wręcz przeciwnie – mówi się, że są dobre, sprawiedliwe, jasne i zrozumiałe. Tym samym możliwa jest ocena jakości prawa, rozumianego jako stabilność, spójność systemu i jasność (zrozumiałość) systemu prawnego".

Problematyka jakości prawa interesuje teoretyków prawa, ale także przedstawicieli nauk ekonomicznych, czego przykładem jest m.in. badanie „Ocena poziomu rzeczywistej ochrony wierzycieli w Polsce w latach 2004–2012 – koszty transakcyjne dochodzenia praw z umów" realizowane w Kolegium Nauk Ekonomicznych Szkoły Głównej Handlowej.

Z wielu publikacji oraz opinii praktyków wyłania się negatywna ocena jakości polskiego prawa. Jako głównie przyczyny niskiej jakości prawa uznaje się (Wronkowska, 2009, s. 116; Niedzielski, 2015, s. 162; Skąpska, 2016, s. 29, 34–35)[2]:

- nadmiar prawa,
- niestabilność prawa,
- niespójność unormowań prawnych,
- brak przejrzystości systemu prawnego,

Wiedząc, że rachunkowość, podobnie jak wiele innych obszarów życia społecznego, jest zamknięta w określone normy prawne, autor zadał sobie pytania: Czy niska jakość prawa nie oddziałuje również na rachunkowość? Czy regulacje związane z rachunkowością też charakteryzują się niską jakością? Tym samym autor zawęził **obszar badawczy** niniejszej monografii do polskiego prawa bilansowego rozumianego jako ustawa o rachunkowości. W dalszej części pracy autor stosuje te terminy zamiennie.

Problematyka niskiej jakości prawa nie ominęła prawa bilansowego. Problemy współczesnej legislacji obejmują swoim zakresem również regulacje związane z rachunkowością, co pozwala stawiać pytania o skuteczność realizacji celu w postaci dostarczania informacji użytecznych do podejmowania decyzji gospodarczych, jak również ochrony bezpieczeństwa obrotu gospodarczego.

Problemy z interpretacją norm regulacji rachunkowości płyną nie tylko z publikacji teoretycznych, ale również z praktyki. Na szczególną uwagę zasługuje rosnąca rola kompetencji osób zajmujących się rachunkowością. Współcześnie wzrosło znaczenie i powiększyła się odpowiedzialność osoby zajmującej się rachunkowością w porównaniu do czasów sprzed trans-

[2] Szczegółowe omówienie wskazanych problemów jest przedmiotem pierwszego rozdziału.

formacji ustrojowej z przełomu lat 80. i 90. ubiegłego wieku. Taka osoba musi bowiem znać nie tylko postulaty płynące z teorii rachunkowości, lecz również potrafić czytać i interpretować normy prawne oraz posługiwać się statystyką i modelami matematycznymi, aby dokonać pomiaru skutków zdarzeń gospodarczych. Tą wszechstronność można wyrazić, parafrazując Holmesa: współczesna osoba zajmująca się rachunkowością nie może być już tylko ekonomistą, ale musi być również mistrzem prawa i statystyki[3]. Dostrzega to nauka, gdyż współczesne badania rachunkowości, ze względu na ścisłe powiazanie z praktyką gospodarczą, bardzo często odwołują się do norm prawa bilansowego. Jak zauważa Szychta (2010, s. 260–261): „Najwięcej publikacji jest skoncentrowanych na objaśnianiu przyczyn aktualnej praktyki oraz przewidywaniu roli rachunkowości finansowej i dostarczanych przez nią informacji w decyzjach ekonomicznych osób, przedsiębiorstw i innych podmiotów – uczestników gospodarki rynkowej. Badania te testują hipotezy zakładające, że informacje są zasobem ekonomicznym i „towarem" politycznym, a ludzie włączeni w procesy gospodarcze działają we własnym interesie. W badaniach dotyczących zakresu wyceny czy prezentacji nie sposób nie odwołać się do aktualnej praktyki gospodarczej, zawartej w normach prawa bilansowego".

Obok badań dotyczących poszczególnych aspektów rachunkowości w prawie bilansowym można wskazać również inne badania, w których przedmiotem rozważań jest szeroko pojęte prawo bilansowe. Publikacje te dotyczą m.in. wariantowości wyboru w ramach norm rachunkowości i jego wpływu na inżynierię finansową (Michalczyk, 2013) czy możliwego wpływu norm na użyteczność informacji płynących ze sprawozdań finansowych (Michalczyk, 2012; Nowak, 2014; Brzeźnicka i Błażyńska, 2016). Szeroko opisana jest problematyka konwergencji i harmonizacja norm i różnic (Vellam, 2004; Dobija, 2010; Śnieżek i Piłacik 2014; Gierusz, 2015; Kwiecień, 2015), jak i czynników wpływających na tworzenie standardów (Colbert i Murray, 2013). Głośno zadaje się pytania dotyczące podstaw teoretycznych tworzenia dyrektyw i standardów (Coetsee, 2010; Kamela-Sowińska, 2013). Publikacje związane są również z problematyką wzajemnego przenikania prawa bilansowego z innymi elementami systemu prawa, w szczególności z prawem podatkowym (Gierusz i Martyniuk, 2009; Adamczuk, Szewc i Ziółkowska, 2010; Micherda, 2011; Michalczyk, 2012; Gierusz i Martyniuk, 2015; Poszwa, 2015). Patrząc jeszcze szerzej, można znaleźć rozważana dotyczące akceptacji norm prawnych w świetle teorii legitymizacji (Durocher i Fortin, 2010; Kamela-Sowińska, 2013; Kwiecień 2015). Wreszcie badania

[3] W oryginale sentencja ta brzmi: „Dla racjonalnej nauki prawa staranny (sumienny) interpretator przepisów może być człowiekiem teraźniejszości, ale człowiek przyszłości to statystyk i mistrz ekonomii" (Stelmach i Brożek, 2006, s. 126).

dotyczą rozumienia norm prawa bilansowego w świetle współczesnych koncepcji filozofii prawa (Alexander i Jermakowicz, 2006; Turzyński, 2011; Masztalerz, 2011; 2012).

Na konieczność dalszych badań w zakresie związków prawa bilansowego z teorią rachunkowości wskazują kolejne publikacje (Babuśka, 2015, s. 17; Kwiecień, 2015, s. 130). Dlatego, choć dotychczasowa literatura szeroko opisuje współczesne problemy prawa bilansowego, autor zdecydował się na badania związane z tą problematyką.

Szczególnej uwagi wymaga zdaniem autora problematyka oddziaływania prawa podatkowego na rachunkowość (Kudert i Nabiałek, 2000, s. 314; Kluzek, 2014, s. 22–27). Można również zauważyć „propodatkowe" podejście do prowadzenia ksiąg rachunkowych oraz prezentacji informacji w sprawozdaniu finansowym. Przykładem są liczne uproszczenia często pojawiające się w praktyce gospodarczej:

- stosowanie stawek amortyzacji wynikających z prawa podatkowego, a nie rzeczywista ocena okresu ekonomicznej użyteczności środków trwałych i wartości niematerialnych i prawnych;
- szacowanie odpisów aktualizujących tylko w przypadkach określonych przez prawo podatkowe (w dużej mierze ograniczenie wyłącznie do należności);
- zachowawcza wycena inwestycji w nieruchomości w koszcie historycznym ze stawkami podatkowymi;
- unikanie przeprowadzania testów na utratę wartości aktywów;
- ograniczenie w szacowaniu rezerw;
- podatkowe ujmowanie remontów i modernizacji;
- nieurealnianie zobowiązań do kwoty wymaganej zapłaty o koszty odsetkowe.

Znajduje to również odzwierciedlenie w kształtowaniu norm prawa bilansowego. Jako przykłady można wskazać:

- nowelizację dokonaną ustawą o zmianie ustawy o rachunkowości oraz niektórych innych ustaw (Ustawa z dnia 23 lipca 2015 r.), rozszerzającą katalog jednostek, dla których możliwe jest stosowanie „podatkowych" zasad ujmowania, wyceny i prezentacji leasingu;
- nowelizację dokonaną ustawą o zmianie niektórych ustaw w celu wprowadzenia uproszczeń dla przedsiębiorców w prawie podatkowym i gospodarczym (Ustawa z dnia 9 listopada 2018 r.), wprowadzającą możliwości stosowania przez określoną grupę jednostek przepisów podatkowych w zakresie amortyzacji środków trwałych oraz wartości niematerialnych i prawnych do prowadzenia ksiąg rachunkowych i sprawozdawczości finansowej;

- zapowiedź z dnia 27.03.2015 r. dalszych prac Komitetu Standardów Rachunkowości mających na celu „zbliżenie prawa bilansowego i prawa podatkowego" (pobrane z www.mf.gov.pl).

Nasuwa się pytanie: czy sytuacja kierowania się prawem podatkowym w przypadku wątpliwości w rachunkowości, gdy nie narusza się ani prawa podatkowego, ani prawa bilansowego, powinna być postrzegana negatywnie? Dokonując przeglądu literatury z zakresu rachunkowości i sprawozdawczości finansowej, można odnaleźć zarówno aprobatę tego podejścia, jak i jego negację. W opinii autora kierowanie się prawem podatkowym w rozwiązywaniu problematycznych zagadnień z zakresu rachunkowości jest podejściem niewłaściwym. W teorii rachunkowości zwraca się uwagę na konieczność wyeliminowania wpływu prawa podatkowego na sposób ujmowania zdarzeń gospodarczych w księgach rachunkowych (Gierusz i Martyniuk, 2009, s. 61–62). Ponadto w literaturze podkreśla się negatywne konsekwencje takiego postępowania i podaje w wątpliwość jakość sprawozdań sporządzonych na podstawie takiej ewidencji (Gierusz i Martyniuk, 2015, s. 63). Co więcej, ujmowanie zdarzenia gospodarczego przez pryzmat systemu podatkowego jest postrzegane jako podejście niewskazane (Hendriksen i van Breda, 2002, s. 26–27).

Warunki, w jakich działają badacze i praktycy rachunkowości, czyli konieczność funkcjonowania w środowisku niedoskonałego prawa (również uwzględnianie niskiej jakości prawa i jego instytucji w badaniach naukowych), zmiany w zakresie i charakterze pracy osób zajmujących się rachunkowością oraz możliwe do zaobserwowania zwracanie się w stronę podatkowego ujmowania zdarzeń gospodarczych stanowiły główne przesłanki do powstania niniejszej monografii.

Autor rozumie, że wpływu prawa na funkcjonowanie człowieka, w tym jego decyzje finansowe, nie można wyeliminować. Wiele dziedzin życia społecznego, w tym rachunkowość, powinny zostać unormowane, aby prawidłowo funkcjonował ład społeczny. Jednak tworząc i interpretując normy prawne, w szczególności te związane z rachunkowością, nie można zatracić sensu i istoty rachunkowości. W odpowiedzi na opisane powyżej warunki celem autora stało się poszukiwanie rozwiązania, które pozwoliłoby tak tworzyć i intepretować prawo bilansowe, aby w jak najszerszy sposób mogło być ono zakorzenione w teorii rachunkowości. W ocenie autora tylko takie prawo, oparte na teorii rachunkowości, będzie zdolne realizować cel w postaci przekazywania użytecznych informacji dla odbiorców raportów z rachunkowości, przy jednoczesnej ochronie dobra społecznego w postaci bezpieczeństwa obrotu gospodarczego.

Zaobserwowanie niskiej jakości prawa bilansowego, aktualność tego zagadnienia w sferze praktycznej i teoretycznej oraz zainteresowanie autora

naukami ekonomicznymi ukierunkowało go na badania efektywności regulacji prawa. Efektywność[4] jest związana z naukami ekonomicznymi i wiąże się, co do zasady, ze skutecznością i ekonomicznością podejmowanych działań, lecz może być również postrzegana z perspektywy jakości, jako zdolność do realizacji strategii i osiągania określonych celów (Skrzypek, 2000, s. 190; Pyszka, 2015, s. 13). Autora zainteresowały metody i sposoby badania efektywności prawa i jego regulacji.

Poszukiwania metod badania efektywności prawa zostały ukierunkowane równolegle na ekonomię i na prawo z tego względu, że współczesne zjawiska społeczne wymagają interdyscyplinarnego spojrzenia umożliwiającego ich wyjaśnienie i postulowanie pożądanego stanu. Z tego powodu autor niniejszej monografii powołuje się na badania z zakresu ekonomii i prawa, by zaproponować zastosowanie ekonomicznej analizy prawa, która jest narzędziem wspomagającym tworzenie i interpretację prawa bilansowego. Głównym postulatem ekonomicznej analizy prawa jest osiągnięcie przez prawo stanu efektywności ekonomicznej, rozumianej jako zwiększenie dobrobytu społecznego (Stelmach, Brożek i Załuski, 2007, s. 18–19; Stroiński, 2008, s. 484; Cooter i Ulen, 2009, s. 3–6). Jako jej podstawowe zadanie wskazuje się badanie, czy dane prawo określa ekonomicznie efektywny system alokacji dóbr, sprzyjający wzrostowi zamożności społeczeństwa poprzez minimalizowanie kosztów społecznych (*social costs*) i ograniczanie zjawiska marnotrawienia wartości ekonomicznych (Stelmach, 2007, s. 13–16; Stelmach i in., 2007, s. 17–18 i 25–50; Stroiński, 2008, s. 484; 2015, s. 89–90). Pozwala ona również na racjonalizację prawniczych procedur tworzenia i stosowania prawa dzięki wykorzystaniu narzędzi znanych z nauki ekonomii (Morawski, 2015, s. 67).

Autor jest zdania, że zastosowanie ekonomicznej analizy prawa w tworzeniu i interpretacji regulacji rachunkowości pozwoliłoby również na uwzględnienie postulatów teorii rachunkowości, przez co tworzenie i stosowanie prawa byłoby ukierunkowane na realizację zasady wiernego i rzetelnego obrazu przy zachowaniu ochrony obrotu gospodarczego. Świadczy to o pożyteczności ekonomicznej analizy prawa.

Analizując literaturę przedmiotu, autor nie odnalazł publikacji poświęconych zastosowaniu ekonomicznej analizy prawa w prawie bilansowym, choć jej istotność teoretyczna i praktyczna w badaniu innych instytucji prawa, chociażby takich jak prawo konstytucyjne, prawo karne, prawo cywilne, jest znaczna. Potwierdzeniem jest wzrost liczby publikacji teoretycznych z zakresu ekonomicznej analizy prawa i ich użyteczność praktyczna w formułowaniu argumentów prawnych i ocenie skutków regulacji prawa stanowionego.

[4] Pojęcie efektywności jest szczegółowo omówione w rozdziale drugim.

Autor zadaje pytanie: czy istnieje możliwość zastosowania ekonomicznej analizy prawa do tworzenia i interpretacji efektywnych ekonomicznie norm polskiego prawa bilansowego? W tym celu scharakteryzowano i oceniono jakość polskiego prawa bilansowego oraz przedstawiono istotę i cel ekonomicznej analizy prawa jako narzędzia badania efektywności prawa.

W pierwszym rozdziale scharakteryzowano i oceniono jakość polskiego prawa bilansowego. Najpierw omówiono, czym jest prawo, następnie przedstawiono powiązania rachunkowości z prawem. Zdefiniowano regulacje rachunkowości i prawo bilansowe, po czym zawężono obszar badawczy do polskiego prawa bilansowego. Następnie dokonano charakterystyki obszaru badawczego, wskazując na rolę norm rachunkowości w ochronie obrotu gospodarczego. W ostatniej części znajduje się autorska analiza wpływu aktualnych problemów prawa na prawo bilansowe i zarazem na bezpieczeństwo obrotu gospodarczego, wskazująca na niską jakość prawa bilansowego. W rozdziale pierwszym opisano aktualny stan prawa związanego z rachunkowością jako czynnika wpływającego na działania osób przygotowujących i analizujących informacje finansowe na potrzeby podejmowania decyzji finansowych.

W drugim rozdziale przedstawiono istotę, cel, funkcję i zadania ekonomicznej analizy prawa jako narzędzia badania efektywności prawa. Zaprezentowano studia literaturowe dotyczące statusu ekonomicznej analizy prawa w nauce, następnie opisano podejścia badawcze i modele wykorzystywane w ekonomicznej analizie prawa. Na zakończenie omówiono istotne dla ekonomicznej analizy prawa pojęcie efektywności ekonomicznej oraz warunki istnienia ekonomicznie efektywnego prawa.

W trzecim rozdziale odpowiedziano na pytanie, czy istnieje możliwość zastosowania ekonomicznej analizy prawa do tworzenia i interpretacji efektywnych ekonomicznie norm polskiego prawa bilansowego. W tym celu uznano informację finansową za dobro ekonomiczne, co umożliwiło analizowanie jej za pomocą modeli ekonomicznych. Przedstawiono informację jako dobro ekonomiczne, a następnie zawężono ją do informacji finansowej. Dla tak określonego dobra ekonomicznego dokonano implementacji postulatów zapewnienia efektywności oraz minimalizacji kosztów transakcyjnych, przyjmując za kryteria cechy jakościowe sprawozdania finansowego oraz koszty tworzenia i interpretacji sprawozdań finansowych. Możliwość zastosowania ekonomicznej analizy prawa w prawie bilansowym przedstawiono w trzech przykładach, posługując się studiami przypadków.

Zakończenie stanowi podsumowanie rozważań zawartych w monografii. W sposób syntetyczny przedstawiono wnioski uzyskane w wyniku przeprowadzonych w poszczególnych rozdziałach badań literaturowych i studiów przypadków. Rezultatem przeprowadzonych badań jest wskaza-

nie możliwości zastosowania ekonomicznej analizy prawa do tworzenia i interpretacji norm prawa bilansowego, co powinno wpłynąć na poprawę jakości regulacji rachunkowości, a tym samym przyczyni się do wiernego i rzetelnego odzwierciedlania rzeczywistości gospodarczej w informacji finansowej oraz równoczesnej ochrony interesu gospodarczego.